

ΜΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ
ΝΑ ΕΙΣΑΙ ΕΛΛΗΝΑΣ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ Γ. ΖΕΡΒΑΣ

ΜΑΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΝΑ ΕΙΣΑΙ ΕΛΛΗΝΑΣ

Τυπική και άτυπη εκπαίδευση
κατά την ανάπτυξη
του ελληνικού πατριωτισμού (1880-1930)

Μετάφραση:
Ελένη Αραβοπούλου

Επιμέλεια έκδοσης:
Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

Τίτλος πρωτοτύπου: *Formal and Informal Education
during the Rise of Greek Nationalism*

© Theodore G. Zervas 2017

Πρώτη έκδοση στα Αγγλικά από την Palgrave Macmillan, τμήμα της Macmillan Publishers Limited. Η παρούσα έκδοση μεταφράστηκε και εκδόθηκε κατόπιν αδείας της Palgrave Macmillan. Ο συγγραφέας έχει κατοχυρώσει το δικαίωμά του να αναγνωρίζεται ως συγγραφέας αυτού του έργου.

© (Για την ελληνική έκδοση) Εκδόσεις Έν πλῶ

Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60

Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238

e-mail: info@enploeditions.gr

www.enploeditions.gr

facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Ιανουάριος 2018

ISBN: 978-960-619-014-8

Περιεχόμενα

Πρόλογος	11
----------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

<i>Εισαγωγή: Μάθηση πέρα από το σχολείο και την τάξη</i>	15
--	----

Η σημασία της άτυπης μάθησης	19
------------------------------------	----

Σύντομη περιγραφή κεφαλαίων	24
-----------------------------------	----

Ορίζοντας την τυπική και την άτυπη μάθηση	30
---	----

Παιδιά και εθνική ταυτότητα	36
-----------------------------------	----

Άτυπη μάθηση στα ελληνικά πατριωτικά πλαίσια	42
--	----

Άτυπη μάθηση και ανάπτυξη της δημόσιας εκπαίδευσης	52
--	----

Συγκριτικές και διεθνείς προοπτικές	56
---	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

<i>Οικογένεια, κοινότητα και παιδική ηλικία στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα</i>	63
---	----

Οικογένεια και γάμος	64
----------------------------	----

Αγροτική ζωή	70
--------------------	----

Αστική ζωή	76
------------------	----

Παιχνίδια, είδη ένδυσης και η ζωή των παιδιών 83

Αρβανίτες, Βλάχοι και Σλαβόφωνοι:

Η περίπτωση των ελληνικών μειονοτήτων
και η άτυπη μάθηση 97

 Αρβανίτες 98

 Βλάχοι (Αρμάνοι) 102

 Σλαβόφωνες κοινότητες 106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το σχολείο και το σχολικό βιβλίο 109

Φοίτηση στο σχολείο και άτυπη μάθηση 112

Το σχολικό κτίριο 118

Η εμπειρία του σχολείου και της σχολικής τάξης 121

Θέματα γλώσσας 128

Το σχολικό βιβλίο 131

 Ανάλυση διάφορων σχολικών εγχειριδίων 134

Μετάβαση στην τυπική εκπαίδευση 144

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ελληνική παιδική λογοτεχνία 147

Παιδική λογοτεχνία και άτυπη μάθηση 147

Διαβάζοντας στο σπίτι 149

Έκδοση και διάδοση των παιδικών βιβλίων και περιοδικών ... 155

Συνέχεια και αλλαγή στην ελληνική παιδική λογοτεχνία 165

Ελληνική παιδική λογοτεχνία σε πατριωτικά πλαίσια173

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

*Άτυπη μάθηση μέσα από τις ιστορίες,
τα τραγούδια και το παιδικό Θέατρο Σκιών*179

Ιστορίες, τραγούδια και άτυπη μάθηση181

Λαογραφία στη σύγχρονη Ελλάδα: μικρό ιστορικό183

Μάγισσες, βρικόλακες, νεράιδες και άλλες ιστορίες
σε περιβάλλον άτυπης μάθησης194

Κάλαντα και άλλα τραγούδια199

Το ελληνικό Θέατρο Σκιών σε περιβάλλον άτυπης μάθησης ..200

Τα έργα του Καραγκιόζη203

Συμπέρασμα213

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Εμπειρίες άτυπης μάθησης215

Χρήστος Χρηστοβασίλης:
Άτυπη μάθηση στο ελληνικό χωριό όπως στο σπίτι217

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης
και ο ελληνικός ορθόδοξος χριστιανισμός
στα περιβάλλοντα άτυπης μάθησης223

Νίκος Καζαντζάκης:
*Μαθαίνοντας μέσω της εμπειρίας
σε περιβάλλον άτυπης μάθησης*229

Η καλλιτεχνική απόδοση των παιδιών από τον Νικηφόρο Λύτρα και τον Νικόλαο Γύζη σε περιβάλλοντα άτυπης μάθησης	237
Από την άτυπη μάθηση στην τυπική μάθηση	247
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	
Συμπέρασμα: Άτυπη μάθηση σήμερα	249
Εκπαίδευση και μάθηση στην Ελλάδα σήμερα	255
Νέες τεχνολογίες και άτυπη μάθηση	260
Βιβλιογραφία	263
Σημειώσεις	275

στον Ελένιο

Πρόλογος

Αυτό το βιβλίο ξεκίνησε το φθινόπωρο του 2014 με μια πολύ απλή ερώτηση: Πάντα μάθαιναν τα παιδιά και πάντα οι άνθρωποι δίδασκαν τα παιδιά; Το προσωπικό και το ακαδημαϊκό μου υπόβαθρο με οδήγησε να εξετάσω πιο προσεκτικά το ερώτημα αυτό όσον αφορά στην Ελλάδα. Και οι δύο μου γονείς γεννήθηκαν εκεί, και σύμφωνα με εκείνους οι πρόγονοί μας έζησαν στην Ελλάδα για όσο μπορούσαν να θυμηθούν. Οι παππούδες, οι προπάπποι και οι προ-προπάπποι μου ήταν όλοι αγρότες. Οι πρώτοι Έλληνες πρόγονοί μου ήταν πιθανόν αγρότες (με περιστασιακά κάποιον οικοδόμο, ιερέα, έμπορο ή φιλόσοφο), πηγαίνοντας πίσω μέχρι περίπου το 7000 π.Χ., όταν η γεωργία εισήχθη για πρώτη φορά στα Βαλκάνια από νεολιθικούς αγρότες από τη Μέση Ανατολή. Αυτοί οι πρώτοι αγρότες συνάντησαν τους ντόπιους κυνηγούς και τους δίδαξαν πώς να καλλιεργούν. Ήταν μία από τις μεγαλύτερες τεχνολογικές καινοτομίες που εισήχθησαν ποτέ στην ανθρώπινη ιστορία. Η γεωργία παρείχε εύκολη πρόσβαση σε τρόφιμα, ήταν ασφαλέστερη από το κυνήγι και τη συλλογή τροφών και έδωσε στην ανθρωπότητα περισσότερο ελεύθερο χρόνο να σκεφτεί ιδέες και τρόπους για να κάνει ευκολότερη την ανθρώπινη ζωή. Μέχρι τη στιγμή που οι αγρότες αυτοί έφτασαν στα Βαλκάνια, μια γεωργική επανάσταση εξαπλωνόταν γρήγορα σε ολόκληρο τον υπόλοιπο κόσμο.

Οι κοινότητες δούλευαν τη γη η μια δίπλα στην άλλη. Οι γονείς, οι παππούδες, τα παιδιά και τα άλλα μέλη της κοινότητας εξαρτιώνταν από τη γη για την επιβίωσή τους. Οι

εκτεταμένες οικογένειες ζούσαν μέσα στην κοινότητα. Τα παιδιά δένονταν με τους γονείς και τους παππούδες τους μέσα από την εργασία μαζί τους. Παρακολουθούσαν και θαύμαζαν τις μητέρες και τους πατέρες τους καθώς μεταμόρφωναν τη γη, φρόντιζαν το σπίτι και δημιουργούσαν υπέροχα πράγματα με τα χέρια τους. Τα παιδιά ήταν μεγάλο περιουσιακό στοιχείο για την οικογένεια. Πρόσφεραν εργασία στο αγρόκτημα και βοηθούσαν στο σπίτι και την οικογένεια.

Η γεωργία ήταν μια σημαντική ανακάλυψη στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ζούσαν, δούλευαν και αλληλεπιδρούσαν μεταξύ τους. Η γη ήταν αναμφισβήτητα σημαντική για τους πρώτους ανθρώπους, τόσο πολύ που οι γονείς και οι παππούδες δίδασκαν τις δεξιότητες καλλιέργειας στα παιδιά τους που τις μετέδωσαν στα δικά τους παιδιά. Οι κωμοπόλεις και οι πόλεις ξεπήδησαν πάνω στη γη και μαζί εμφανίστηκαν θεσμοί όπως η κυβέρνηση, η θρησκεία, ο οργανωμένος στρατός, και ένα πολύπλοκο σύστημα γραφής. Αυτός ο τρόπος ζωής θα συνεχιζόταν για αρκετές χιλιετίες. Περίπου 9.000 χρόνια αργότερα, ο πατέρας και η μητέρα μου θα έσπαζαν την πολυετή οικογενειακή μας παράδοση. Θα εγκατέλειπαν τη γεωργία και θα «υιοθετούσαν» πιο σύγχρονους τρόπους ζωής. Ο πατέρας μου, ένας πωλητής ασφαλειών, και η μητέρα μου, μια εργάτρια εργοστασίου – και οι δύο θα γίνονταν αργότερα επιτυχημένοι εστιάτορες. Τα ονόματα και των δύο εξακολουθούν να είναι απομεινάρια του οικογενειακού μας παρελθόντος, ο πατέρας μου ονομάζεται Γεώργιος «γεωργός» και η μητέρα μου Δήμητρα, όπως η αρχαία ελληνίδα θεά Δήμητρα, η προστάτιδα της Γεωργίας. Είναι οι πρώτοι από την οικογένεια που δεν έπιασαν ποτέ φτυάρι ή δρεπάνι και δεν εργάστηκαν συστηματικά σε ένα ελληνικό αγρόκτημα.

Ακόμα και σήμερα, ένα πρόσφατο τεστ DNA που έκανα δείχνει ότι οι περισσότεροι από τους προγόνους μου ήταν αγρότες παρά κυνηγοί-συλλέκτες. Υποθέτω ότι η καλλιέργεια της γης εξακολουθεί να κυλά στο αίμα μου. Ο μεγαλύτερος αδερφός μου και εγώ είμαστε οι πρώτοι στην οικογένειά μας που λάβαμε τυπική εκπαίδευση μετά το λύκειο. Επίσης, οι πρόγονοί μας δεν μας δίδαξαν ποτέ τις πολυπλοκότητες της καλλιέργειας της αργολικής πεδιάδας. Πώς συνεχίστηκε η γεωργία για τόσο καιρό στην Ελλάδα και σε άλλα μέρη του κόσμου; Η εκπαίδευση ήταν ο πυρήνας της μακράς επιτυχίας της αγροκαλλιέργειας. Αλλά για το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης ιστορίας δεν υπήρχαν σχολεία για να διδάξουν τους ανθρώπους πώς να καλλιεργούν, ούτε υπήρχαν επίσημοι φορείς να διδάξουν στα παιδιά αυτές τις πρακτικές. Δεν υπήρχαν καθορισμένα προγράμματα σπουδών, ούτε σχέδια μαθημάτων, ούτε επίσημες εκτιμήσεις για την αγροκαλλιέργεια.

Το βιβλίο αυτό εξετάζει την εκπαίδευση τόσο σε τυπικά όσο και άτυπα περιβάλλοντα μάθησης, στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα στην Ελλάδα. Όπως συνέβαινε και με τις πρακτικές της καλλιέργειας, οι άνθρωποι πάντα μάθαιναν ο ένας από τον άλλο σε περιβάλλον άτυπης μάθησης. Τα παιδιά πάντα μάθαιναν και πάντα υπήρχαν δάσκαλοι να τα διδάξουν. Πριν τέσσερα χρόνια γεννήθηκε ο γιός μου. Για αρκετές εβδομάδες πριν τη γέννησή του, η σύζυγός μου κι εγώ διαβάσαμε πολλά βιβλία και ιστοσελίδες προσπαθώντας να βρούμε ένα κατάλληλο όνομα για τον γιο μας που ερχόταν σύντομα. Στο τέλος σκεφτήκαμε το όνομα Ελένιος, όπως τη γιαγιά μου από τον πατέρα μου, την Ελένη. Με έκπληξη διαπιστώσαμε ότι δεν υπήρχε καμιά ιστορική αναφορά Ελένιου. Ακόμα και σήμερα, όταν ταξιδεύουμε στην Ελλάδα και οι άνθρωποι γύρω μας

ρωτούν τον γιο μας το όνομά του, κοιτούν περίεργα τη σύζυγό μου κι εμένα, και ρωτούν: «Και ποιος ήταν ακριβώς ο Ελένιος;». Φαίνονται ακόμα να νομίζουν ότι κάποια στιγμή υπήρξε κάποιος σημαντικός άνθρωπος με το όνομα Ελένιος.

Γιατί δόθηκε στο θέμα της άτυπης μάθησης τόσο λίγη προσοχή από τους ιστορικούς, τους θεωρητικούς της εκπαίδευσης και τους δασκάλους; Γιατί θεωρούμε ότι η εκπαίδευση υπάρχει μόνο στη σύγχρονη περίοδο και μέσα στους τέσσερις τοίχους μιας σχολικής τάξης; Ο Αμερικανός εκπαιδευτικός φιλόσοφος John Dewey κατανόησε τη σπουδαιότητα της μάθησης μέσω της εργασίας ή μέσω της εμπειρίας. Ο Dewey, ο οποίος ως παιδί πέρασε χρόνο στο αγρόκτημα του παππού του στο Βερμόντ (πολιτεία των ΗΠΑ), βρήκε αυτή την εμπειρία ως μία από τις πιο πολύτιμες μαθησιακές εμπειρίες του. Για τον Dewey «η εκπαίδευση δεν είναι προετοιμασία για τη ζωή, είναι η ίδια η ζωή!». Όπως ο Dewey αναρωτιέμαι ποια είναι η καλύτερη εκπαίδευση για τα παιδιά σήμερα. Τα παιδιά θα μάθουν περισσότερα σήμερα στο σχολείο ή θα μάθουν περισσότερα έξω από αυτό και τη σχολική τάξη; Και αν τα παιδιά μαθαίνουν περισσότερα μέσα από τις εμπειρίες τους από τη ζωή, θα πρέπει να συνεχίσουμε να υποθέτουμε ότι μια καλή εκπαίδευση βρίσκεται μόνο μέσα στο σχολείο;

Θεόδωρος Ζέρβας Ph.D
Σικάγο 2016

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή: Μάθηση πέρα από το σχολείο και την τάξη

Στον σημερινό κόσμο, η μάθηση λαμβάνει χώρα σχεδόν σε κάθε κοινωνικό περιβάλλον. Ορισμένα από αυτά τα περιβάλλοντα μάθησης είναι πιο αντιληπτά από άλλα. Το πιο προφανές είναι η σχολική τάξη, όπου κάθε μέρα τα παιδιά διερευνούν μια σειρά θεμάτων, ασχολούνται με μια ποικιλία μαθησιακών δραστηριοτήτων και θέτουν ερωτήματα σε πολλά θέματα και προβλήματα. Η μάθηση λαμβάνει χώρα στην τοπική βιβλιοθήκη ή στο βιβλιοπωλείο, όπου το διάβασμα και η έρευνα επιτρέπουν σε κάποιον να ανακαλύψει κάτι καινούργιο και ενδιαφέρον. Η μάθηση πραγματοποιείται, επίσης, στο σπίτι, όπου η ανάγνωση της πρωινής εφημερίδας της Κυριακής, η προετοιμασία των ασκήσεων για την άλλη μέρα, η ενασχόληση με το διαδίκτυο συχνά εκθέτουν κάποιον σε κάτι νέο και διαφορετικό. Άλλα περιβάλλοντα μάθησης δεν είναι τόσο αντιληπτά. Η δουλειά στο γραφείο, όπου παρακολουθεί συναντήσεις, απαντά σε μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και τηλεφωνήματα και μελετά μακροσκελείς αναφορές καθίσταται περισσότερο επιβαρυντική από μια μαθησιακή εμπειρία. Ή το τοπικό καφενείο όπου οι τακτικοί πελάτες ενημερώνουν ο ένας τον άλλο για τα νέα και τις καιρικές συνθήκες της ημέρας ή μοιράζονται τα τοπικά κουτσομπολιά.

Οι περισσότεροι άνθρωποι μαθαίνουν κάτι καινούργιο κάθε μέρα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι άνθρωποι είναι περίεργα πλάσματα με ανυπολόγιστη επι-

θυμία να μάθουν κάτι που δεν το γνώριζαν ήδη. Όταν οι άνθρωποι επεξεργάζονται πληροφορίες, θα μπορούσαμε να πούμε ότι συμμετέχουν στην πράξη της μάθησης. Στην πραγματικότητα, η μάθηση συχνά θεωρείται δεδομένη. Ορισμένα βιβλία μπορεί να είναι πιο ενδιαφέροντα σε εμάς από ό,τι σε άλλους, μερικοί άνθρωποι μπορεί να είναι πιο διορατικοί από άλλους, και μπορεί να θεωρούμε κάποιες ταινίες, τηλεοπτικές εκπομπές ή παιχνίδια πιο διασκεδαστικά από άλλα. Σε πολλές περιπτώσεις, δεν αντιλαμβανόμαστε ότι μαθαίνουμε (ίσως επειδή εκείνος ο λαμπτήρας πάνω από τα κεφάλια μας δεν ακτινοβολεί όσο συχνά θα θέλαμε), αλλά ξέρουμε ότι αρχίζουμε να μαθαίνουμε σχεδόν αμέσως μόλις έρθουμε σε αυτόν τον κόσμο, και ότι αυτή η διαδικασία συνεχίζεται σε όλη τη ζωή μας.

Οι πρώτες μας επαφές με τη μάθηση θα μπορούσαν να περιγραφούν στην καλύτερη περίπτωση ως στοιχειώδεις – αρχίζουμε να βλέπουμε, να αγγίζουμε, να μυρίζουμε και να γευόμαστε πράγματα, έτσι ώστε να μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τον κόσμο γύρω μας. Μόλις ακονίσουμε τις αισθήσεις μας, αναπτύσσουμε μια φυσική τάση να πάμε πέρα από τα γνωστά μας όρια και να εξερευνήσουμε νέα αχαρτογράφητα μέρη. Γινόμαστε πιο ανεξάρτητοι και προσπαθούμε να αγγίζουμε, να παρατηρούμε ή ακόμα και να γευόμαστε οτιδήποτε είναι καινούργιο για εμάς. Αρχίζουμε να συγκρίνουμε πράγματα και να βρίσκουμε ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους. Οι άλλοι βοηθούν, επίσης, στη μόρφωσή μας. Μας δείχνουν πώς να κάνουμε απλές εργασίες, να στοιβάζουμε ξύλινα τουβλάκια, να ταιριάζουμε διάφορα σχήματα μέσα από στενά ανοίγματα, να δείχνουμε οικεία αντικείμενα, να χτυπάμε παλαμάκια και να στέλνουμε φιλιά σε όσους νοιάζονται για εμάς. Είμαστε, επίσης, εκθειμένοι σε μια ποικιλία ιστοριών και τραγουδιών. Γνωρί-

ζουμε παιχνίδια και βιβλία, και μαθαίνουμε από την εξερεύνηση του περιβάλλοντός μας και από την κοινωνικοποίηση με άλλους.

Αργότερα πηγαίνουμε στο σχολείο, ένα μέρος που η μάθηση είναι πιο τυπική και καλύτερα ρυθμισμένη. Τώρα έχουμε ειδικούς που διδάσκουν και βοηθούν στην αύξηση των μαθησιακών διαδικασιών μας σε ένα περιβάλλον όπου η μάθηση ενθαρρύνεται και υποστηρίζεται από τις οικογένειές μας, την κοινότητα και το σχολείο. Μέχρι τη στιγμή που ενηλικιωνόμαστε, η μάθηση συνεχίζεται στην τάξη του λυκείου, στην τάξη κεραμικής, στη λέσχη φίλων βιβλίου, στην όπερα, στα ταξίδια μας, στις συνομιλίες και στην αλληλεπίδρασή μας με φίλους, συναδέλφους και άλλους που είναι κοντά μας. Καθώς μεγαλώνουμε, ο ρυθμός που μαθαίνουμε εντείνεται. Είμαστε σε θέση να επεξεργαζόμαστε τις πληροφορίες πιο γρήγορα, μαθαίνουμε από τις προσωπικές μας εμπειρίες και είμαστε σε θέση να χρησιμοποιούμε περισσότερα εργαλεία για να εμπλουτίσουμε τη μόρφωσή μας. Κάνουμε πιο σύνθετες ερωτήσεις, ενώ ταυτόχρονα αναζητούμε τις απαντήσεις στις ερωτήσεις αυτές, παρατηρούμε και σκεφτόμαστε τι έχουμε ακούσει, δει ή διαβάσει. Οι πεποιθήσεις και οι απόψεις μας είναι σταθερές και ο κόσμος μας φαίνεται να αρχίζει να έχει όλο και περισσότερο νόημα με κάθε καινούργια μέρα. Είμαστε ενθουσιασμένοι όταν μαθαίνουμε κάτι καινούργιο και, όσοι από εμάς ζούμε μια ζωή μάθησης, ευγενικά σκύβουμε το κεφάλι, ομολογώντας ταπεινά στους εαυτούς μας ότι είναι πολύ περισσότερα αυτά που πρέπει να μάθουμε.

Όλοι μαθαίνουν και η ανθρωπότητα μαθαίνει από την αρχή της ύπαρξής μας. Αρχικά η μάθηση ήταν κρίσιμη για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους. Για χιλιετίες οι χρήσιμες πληροφορίες μεταβιβάζονταν από γενιά σε γενιά, ώστε

η ανθρώπινη ζωή να συνεχίσει να ευημερεί και οι μελλοντικές γενιές να συνεχίσουν την ύπαρξή μας. Οι πατεράδες, για παράδειγμα, δίδασκαν στα παιδιά τους πώς να ψαρεύουν και να κυνηγούν, και οι μητέρες έδειχναν στους απογόνους τους πώς να φυτεύουν και να συλλέγουν τρόφιμα, τα μεγαλύτερα αδέρφια δίδασκαν τα μικρότερα πώς να αντλούν νερό και να φροντίζουν τα ζώα. Επίσης, μαθαίναμε από τις εμπειρίες μας, όπως να μην αγριζουμε τη φωτιά αφού κάψαμε τα χέρια μας με αυτή, να αντιστεκόμαστε στην επιθυμία να σκαρφαλώσουμε στα πράγματα από όπου είχαμε πέσει και, γενικότερα, να αποφεύγουμε τα μέρη που μας φάνηκαν επικίνδυνα ή απειλητικά.

Με το πέρασμα των αιώνων, η πληροφόρηση και η γνώση προσαρμόστηκαν έτσι ώστε να μπορέσουμε να ενσωματωθούμε αρμονικά στις συνεχείς αλλαγές που συνέβαιναν στον κόσμο μας. Η σύγχρονη εποχή έφερε νέες εφευρέσεις, ιδέες και τρόπους ζωής και μάθησης, που όλα δημιουργήθηκαν από την ανθρωπότητα και χτίστηκαν κατά τη διάρκεια των αιώνων, από τη «μετάδοση» πληροφοριών από τη μια γενιά στην άλλη. Σήμερα συνεχίζουμε να μαθαίνουμε, αλλά ο σύγχρονος τρόπος ζωής έχει μετασχηματίσει τον τρόπο που μαθαίνουμε. Ο εγκέφαλός μας έχει παραμείνει στο ίδιο μέγεθος τα τελευταία διακόσιες χιλιάδες χρόνια και συνεχίζουμε να επεξεργαζόμαστε τις πληροφορίες με τον ίδιο τρόπο, όπως έκαναν και οι πρόγονοί μας πριν από χιλιετίες. Ακόμα, μαθαίνουμε από τις προσωπικές μας εμπειρίες και, επειδή είμαστε κοινωνικά ζώα, μαθαίνουμε ο ένας από τον άλλο.

Οπότε τι άλλαξε; Έχουμε πρόσβαση σε πολύ περισσότερες πληροφορίες μέσω των βιβλίων, του διαδικτύου και μπορούμε να επικοινωνήσουμε και να μάθουμε από ένα ευρύτερο φάσμα ανθρώπων από ό,τι μπορούσαμε στο

μακρινό μας παρελθόν. Είμαστε σε θέση να ανακτήσουμε συγκεχυμένα τμήματα πληροφοριών σε λιγότερο χρόνο από όσο χρειάζεται η ανθρώπινη καρδιά να χτυπήσει και διαθέτουμε μια πληθώρα καινοτόμων εργαλείων, που μας βοηθούν να επεξεργαστούμε αυτές τις πληροφορίες. Το περιβάλλον διαβίωσής μας, στο οποίο ζούμε και από το οποίο μαθαίνουμε, έχει επίσης μεταμορφωθεί. Η μάθηση δεν συμβαίνει, πλέον, στον στενό χώρο του τοπικού σχολείου και της κοινότητας. Σήμερα, ο κυβερνοχώρος έχει γίνει αναπόφευκτο χαρακτηριστικό για τον σύγχρονο μαθητή. Μπορούμε να μπούμε στο διαδίκτυο, να θέσουμε μια ερώτηση και να λάβουμε μια απάντηση σε αυτή την ερώτηση από κάποιον που ζει πέντε χιλιάδες μίλια μακριά. Μπορούμε να επικοινωνήσουμε με τους καθηγητές, τους συμμαθητές, τους συναδέλφους, τους φίλους και τα μέλη της οικογένειάς μας μέσω μιας πληθώρας περίπλοκων τηλεπικοινωνιακών συσκευών. Μπορούμε, επίσης, να βρούμε οποιοδήποτε βιβλίο, άρθρο, ταινία ή τραγούδι και να το μεταφέρουμε ηλεκτρονικά σε μια στιγμή στον υπολογιστή μας, στο τηλέφωνο ή σε άλλα εξελιγμένα ηλεκτρονικά εργαλεία. Η μάθηση πραγματικά δεν έχει όρια και οι δυνατότητές της είναι ατελείωτες.

Η σημασία της άτυπης μάθησης

Αυτό το βιβλίο αναφέρεται στο πώς οι νέοι μαθητές στην Ελλάδα έμαθαν να είναι Έλληνες στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα σε άτυπα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο απευθύνει τα βασικά ερωτήματα που θέτει αυτό το βιβλίο για απάντηση, εξετάζει τα ιστορικά περιγράμματα της άτυπης μάθησης με την αξιολόγηση της αλλαγής και της συνέχειας με την πάροδο του χρό-

νου και λαμβάνοντας υπόψη τους κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς παράγοντες που επηρέασαν την άτυπη μάθηση. Επικεντρωμένο στη σημασία της άτυπης μάθησης στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, το βιβλίο αυτό αφοσιώνεται στη μάθηση εκτός του σχολείου. Ταυτόχρονα, το τι μάθαιναν τα παιδιά και πώς μάθαιναν βοηθά, φωτίζοντας μια σειρά στάσεων, εντάσεων, αμφισημιών και ημερησίων διατάξεων, που εκδηλώνονταν τόσο από το κράτος όσο και από τον μαθητή. Με αυτόν τον τρόπο (και με άλλους), το βιβλίο αυτό διερευνά τους άτυπους τρόπους μάθησης στην Ελλάδα από το 1880 έως το 1930, ενώ βρίσκεται στο επίκεντρο των ελληνικών εθνικιστικών συμφερόντων και διατάξεων. Η αλληλεπίδραση μεταξύ του τι μάθαινε το παιδί και ποιος διηύθυνε αυτή τη μάθηση συμβάλλει σε μια επικεντρωμένη μελέτη για τη μάθηση έξω από το σχολικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, αυτή η μελέτη δεν εστιάζει τόσο στη χρήση των αρχείων και των άλλων κρατικών καταγραφών, αλλά βασίζεται σε μια σειρά πηγών, που στοχεύουν στα παιδιά που μαθαίνουν έξω από το σχολικό περιβάλλον – αυτές περιλαμβάνουν: παιδικά βιβλία και παιχνίδια, περιοδικά, απομνημονεύματα και μεταγραμμένα παιδικά θεατρικά έργα.

Τα έτη 1880-1930 επιλέχθηκαν προσεκτικά για τη μελέτη αυτή. Ξεκινώντας από το 1880, παρατηρούμε αυτό που παρατήρησαν πολλοί ιστορικοί ότι ήταν το αποκορύφωμα των ελληνικών εθνικιστικών φιλοδοξιών στα Βαλκάνια. Μέσα από τη μακροχρόνια φιλοδοξία πολιτική της Ελλάδας, τη Μεγάλη Ιδέα, το ελληνικό κράτος προσδοκούσε να ανακτήσει τα εδάφη που θεωρούσε μέρος του ιστορικού, πολιτιστικού και γεωγραφικού χώρου της σύγχρονης Ελλάδας. Από το 1880 μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1918), το ελληνικό κράτος υπερδιπλασίασε το γεωγραφικό

του μέγεθος στα Βαλκάνια. Είχε ενσωματώσει το μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας, της Ηπείρου, της Δυτικής και Ανατολικής Θράκης, ολόκληρης της Θεσσαλίας, τμήματα της Μικράς Ασίας και ορισμένων νησιών στο Αιγαίο και το Ιόνιο Πέλαγος. Μέχρι το 1923, αυτές οι φιλοδοξίες διακόπτονται απότομα μετά την ήττα της Ελλάδας στην Τουρκία και την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, το 1923.

Τα κεντρικά γεγονότα της περιόδου, όπως οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος 1914-1918 και η ελληνική καταστροφή στη Σμύρνη (1922), δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την παραγωγή συγκεκριμένων τύπων ιστοριών, παιχνιδιών, τραγουδιών, ακόμα και ιστορικών αναφορών, τα οποία σφυρηλατήθηκαν μέσα στα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια της εποχής. Αυτή η περίοδος των 50 ετών, αν και ιστορικά ευρεία, μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε τη φυσική μετατόπιση των εθνικιστικών στάσεων της Ελλάδας, από ένα επιθετικά φιλόδοξο εθνικιστικό κράτος σε ένα κράτος που υποχωρεί γεωπολιτικά, επιδιώκοντας διεθνή ειρήνη και πολιτική σταθερότητα. Επιπλέον, κοιτάζοντας αυτά που μάθαιναν τα παιδιά, πρώτα στα τέλη του 19ου αιώνα και μετά την ελληνική καταστροφή στη Σμύρνη, αυτό το βιβλίο προσφέρει μια νέα προοπτική για την ήδη φορτισμένη ιστορία του σύγχρονου εθνικισμού.

Έτσι, η ιστορία της άτυπης μάθησης βρίσκεται σε καλή θέση στην πρόκληση της αξιολόγησης των αλλαγών και των συνεπειών των ελληνικών γεωπολιτικών στάσεων, που εμφανίζονται στην Ελλάδα και ευρύτερα στα Βαλκάνια από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ού. Επιπλέον, η ευρεία έγνοια για την τυπική και την άτυπη μάθηση, τόσο από τους κρατικούς φορείς όσο και από όσους καθημερινά συμμετείχαν σε αυτή, αναπαράγει τους συγκλίνοντες εκπαιδευτικούς στόχους και τις ημερήσιες διατάξεις. Αυτά που

μάθαιναν τα παιδιά σίγουρα επηρεάστηκαν από ό,τι συνέβαινε εκείνη την εποχή, αλλά ταυτόχρονα το ελληνικό κράτος ανησυχούσε αν, ό,τι μάθαιναν τα παιδιά έξω από το σχολείο, υποστήριζε τα συμφέροντα του έθνους και του κράτους.

Η άνοδος του εθνικισμού στην Ελλάδα, η πρόοδος της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και η διάδοση ενός ελληνικού εθνικού σχεδίου επηρέασαν το πώς μάθαιναν τα παιδιά και τι μάθαιναν τόσο μέσα όσο και έξω από το σχολείο. Ως εκ τούτου, το βιβλίο αυτό επιδιώκει να συμβάλει στην υπάρχουσα βιβλιογραφία για τη μάθηση, που επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στη μάθηση μέσα σε τυπικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η μάθηση δεν συμβαίνει μόνο μέσα στους τέσσερις τοίχους της σχολικής τάξης, και ότι η μάθηση πραγματοποιούνται πάντα έξω από το σχολείο σε μέρη όπως το σπίτι, η παιδική χαρά και γενικότερα η τοπική κοινότητα. Για τη μελέτη αυτή, η αλληλεπίδραση μεταξύ του σπιτιού, της κοινότητας και του σχολείου και η σχέση μεταξύ του μαθητευόμενου και αυτών των αλληλεπιδράσεων, διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο για το πώς ένα παιδί έμαθε να είναι Έλληνας πριν να εισέλθει στο σχολείο και κατά τα πρώτα στάδια της επίσημης εκπαίδευσης στην παιδική ηλικία.

Με επίκεντρο τους άτυπους τρόπους μάθησης, όπως η από νωρίς έκθεση του παιδιού στις παιδικές ιστορίες, τα παραμύθια, τα παιδικά παιχνίδια, τα παιδικά τραγούδια και το παιδικό θέατρο, καθώς και σε βιβλία και περιοδικά που διαβάζουν τα παιδιά (ή διαβάζουν άλλοι στο παιδί) το βιβλίο αυτό ασχολείται με τη μάθηση έξω από τα όρια του σχολείου. Αυτά που έμαθε το παιδί πριν από την είσοδό του στο σχολείο και αυτά που έμαθε στα αρχικά στάδια της επίσημης εκπαίδευσής του βοήθησαν στη διαμόρφωση της ταυτότητάς του. Με άλλα λόγια, οι ιστορίες, τα παιχνίδια,